

Лекція III. СТРУКТУРА ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Завдання

Колінгвуд Р. *Ідея історії*. Київ, 1996.

с.335–340:

Критика “авторитету” і “заповіту” в історії,
критика “історії ножиць і клею”.

...У науках спостереження й експерименту це означає тільки, що вони його підтверджують, себто авторитетно дозволяють будь-кому, хто побажає, дотримуватися цього висновку. Коли говориться, що вони «доводять» [«prove»] певний висновок, те, що вони насправді забезпечують, є не спонукою, а лише дозволом прийняти його: абсолютно законне значення слова «prove» (французьке *approuver* – «схвалювати», латинське *probare* – «випробовувати; схвалювати») – зайвий навіть клопіт наводити докази.

Якщо на практиці цей дозвіл, як те буває із стількома дозволами, переростає у справжню спонуку чи й примус, це трапляється тільки тому, що мислитель, котрий до нього вдався, сам не вважає себе за вільного екстраполювати чи ні, як йому хочеться. Він вважає себе начебто зобов'язаним робити це та ще й певними способами; коли ж ми ближче поцікавимося історією цих зобов'язань, то з'ясується, що кореняться вони у певних релігійних віруваннях у природу та її творця – Бога. Недоречним було б розвивати це твердження тут докладніше, але додамо тільки, що, коли сьогодні декому з читачів таке видається парадоксальним, то це тільки тому, що ці факти окутано димовою завісою пропагандистської літератури, починаючи із «просвітницького» руху XVIII сторіччя, який у XIX був продовжений «конфліктом між релігією та наукою», що його метою було взяти штурмом християнську теологію нібито в інтересах «наукового світогляду», який фактично на ній засновується й ані на одну мить не пережив би її зруйнування. Заберіть геть християнське богослів'я, і вчений [-природознавець] не матиме більше ніякої мотивації робити те, на що дає йому дозвіл індуктивна думка. Коли ж він і далі якимось робитиме це, то тільки тому, що сліпо коритиметься умовностям професійного товариства, до якого належить.

(III) «Заповіт»

Перш ніж ми спробуємо дати позитивний опис особливих рис історичного висновку, корисно було б описати їх у негативному ключі, себто змалювати дещо, що вельми часто, але хибно, ототожнюють із ним. Як і всяка наука, історія є самостійною. Історик має право, ба навіть зобов'язаний вирішувати на свій власний розсуд, покладаючись на власні

335

методи своєї науки, яке має бути правильне розв'язання кожної проблеми, що постає перед ним у процесі роботи на благо тієї науки. Він ніколи не може бути зобов'язаним або мати право дозволяти, аби хтось інший приймав за нього його рішення. Якщо хтось інший, байдуже хто, хай навіть дуже ерудований історик, чи свідок, чи котрась особа, що діє від імені того, хто зробив справу, яку він досліджує, чи навіть та людина, котра сама це зробила, вручить йому на блюдці готову відповідь на його питання, – все, що він може зробити, це відкинути ту відповідь, – і не тому, що, на його думку, інформант намагається обманути його чи сам обманутий, а тому, що, коли він, історик, прийме ту відповідь, він тим самим зречеться своєї самостійності історика і дозволить комусь іншому робити за нього те, що він, будиши науковим мислителем, може виконати тільки сам. У мене немає потреби обтяжувати читача доказами на користь цього твердження. Якщо читач хоча б щось тямить в історичній роботі, то вже із власного досвіду знає, що воно слушне. Якщо ж він іще не знає цієї істини, то замало він тямить в історії, аби читання цього нарису дало йому хоч яку користь, і найкраще буде, якщо він припинить читати це тут і зараз.

Коли історик приймає готову відповідь на питання, яке він поставив, від котроїсь іншої особи, ця інша особа називається його «авторитетом», а твердження, зроблене таким авторитетом і прийняте істориком, дістає назву «заповіт». Тим, що такий історик приймає «заповіт» від свого авторитету й трактує його як історичну істину, він з усією очевидністю позбувається імені історика, але у нас немає іншого найменування, яким би його називати.

Втім, я ні на мить не припускаю думки, нібито «заповіт» нізачо не слід приймати. У практичному житті повсякдення ми постійно й цілком слушно приймаємо інформацію, яку пропонують нам інші люди, й віримо при цьому в їхню поінформованість і правдивість, маючи подеколи й підстави для такої віри. Я навіть не заперечую, хоч і не стверджую того, що можуть бути випадки, коли, як, певне, у декотрих випадках із пам'яттю, наше прийняття такого «заповіту» може перейти межі простої віри й заслужити назву знання. А стверджую я те, що це ніколи не стане історичним знанням, бо ніколи не зможе стати знанням науковим.

Прийня-

336

тий «заповіт» не є науковим знанням, тому що його неможливо відстояти покликанням на підстави, на яких він засновується. Як тільки такі підстави знайдено, це вже буде не випадок «заповіту». Коли «заповіт» підкріплено свідченням, наше прийняття його більше не є прийняттям «заповіту» як такого; це вже – ствердження чогось, заснованого на свідченні, а, значить, історичне знання.

(IV) Компіляція

Є такий різновид історії, що цілковито засновується на «заповітах» авторитетів. Як я вже говорив, насправді це – ніяка не історія, але ж для неї немає у нас ніякого іншого найменування. Метод, за яким вона працює, такий: спочатку вирішити, про що нам хотілося б довідатись, а тоді вирушати на пошуки відповідних повідомлень, усних чи письмових, зроблених чи учасниками потрібних нам подій, чи свідками їх, чи особами, що повторюють сказане учасниками або свідками їм, або їхнім інформантам, або тим, хто інформував їхніх інформантів і так далі. Знайшовши у такому повідомленні що-небудь стосовне до свого завдання, історик робить витяг і включає його, перебивши, коли треба, й зробивши стилістичну обробку, яку вважає за доречну, до своєї власної історії. Як правило, маючи перед собою багато повідомлень на вибір, він з'ясовує, що в одному розповідається про те, чого немає в іншому, тож і включає обидва чи й всі наявні повідомлення до свого твору. Іноді виявляється, що одне повідомлення суперечить другому, й тоді історик, якщо не добере способу примирити ті два твердження, мусить вирішити, котре із двох опустити; і ця суперечність, якщо історик – сумлінна людина, втягне його в критичне розмірковування про відносний ступінь надійності суперечливих авторитетів. І часом котрийсь із тих авторитетів розкаже, а може, й навіть усі вони розкажуть по бубальщині, в якій історик просто не зможе повірити; а йтиметься там, либонь, про забобони чи упередження авторів часу чи кола, в якому він жив, звичайні для тієї епохи, але неймовірні для історичної просвіченішої доби, з огляду на що вони й будуть викинуті із книги.

Історію, що конструюється із витягів та комбінованих «заповітів» різних авторитетів, я називаю історією «ножиць і клею», себто компілятивною історією. Повторюю: це – ніяка не історія, адже вона не задовольняє необхідних умов

337

науки; але до останнього часу це був єдиний наявний різновид історії, і страшенно багато тієї історії, що люди досі читають сьогодні, й навіть дуже багато того, що досі пишуть історики, належить до цього типу. Ось чому люди, що мало знають про історію (дехто з них, хоч я й попрошався з ними допіру, може, й досі читає ці сторінки), скажуть із деякою нетерплячістю: «Та ну! Саме це, що, ти кажеш, не є історія, і є справдешня історія! Так, ножиці й клей – це історія! І тому ж історія і не наука, і це – всім відомий факт, попри безпідставні претензії професійних істориків, що тільки й силкуються возвеличити свій фах!» З огляду на це я й розповім трохи більше про злигодні історії «ножиць і клею».

Ножиці й клей – ось єдиний історичний метод, що його знав пізній греко-римський світ чи Середньовіччя. Існував він у найпростішій своїй формі. Той чи той історик збирав докупи «заповіти», усні чи письмові, міряючи своєю власною мірою їхню надійність, і так, купую, й оприлюднював зібране, а його власна, вкладає в книгу праця зводилася почасти до літературного подання матеріалу як поєднаної, однорідної та переконливої оповіді, а почасти – до риторичного внеску, якщо мені дозволять ужити це слово на означення того факту, що більшість античних та середньовічних істориків мала на оці довести котрусь тезу, зокрема якусь тезу філософського, політичного чи богословського плану.

І тільки в XVII сторіччі, коли доскочила свого вивершення післясередньовічна реформа природничої науки, історики стали подумувати, а як би його дати лад і своїй оселі. Тоді започаткувалися два нові рухи в історичному методі. Один із них був систематичним переглядом авторитетів – із метою визначення їхньої відносної вірогідності й, зокрема, установлення засад, згідно з якими повинне було здійснюватись те визначення. Другий рух був за розширення бази історії через використання нелітературних джерел на кшталт монет, написів і тому подібних реліктів античності, які доти були предметом інтересу не істориків, а тільки колекціонерів рідкісних речей.

Перший рух так і не вирвався за межі компілятивної історії, але він постійно змінював свій характер. Як тільки стало зрозуміло, що будь-котре дане повідомлення, зроблене будь-котрим даним автором, нізащо не має прийматись за

338

історичну істину, аж поки не будуть систематично досліджені як надійність автора взагалі, так і правдивість ось цього його повідомлення зокрема, слово «авторитет» зникло із словника історичного методу, зрідка лише виринаючи як архаїзм; адже відтоді людина, що робить повідомлення, стала розглядатись не як той,

чиє слово потрібно приймати на віру, хоч би що він казав (а саме це мали на увазі, називаючи таку людину авторитетом), а як той, хто **доброхить сів на лаву для свідків, аби його перехресно допитали**. Документ, що досі називався «авторитетом», набув тепер нового статусу, який належно віддавали терміном «джерело»: це слово просто вказувало на те, що йдеться про повідомлення, без будь-яких натяків на його цінність. Це – *sub judice* [під судом], а суддею тут сам історик.

Це – **«критична історія»**, якою вона вийшла за межі XVII сторіччя й розвивалась далі, будучи офіційно визнаною в XIX апофеозом історичної свідомості. Стосовно неї слід зазначити дві речі: що вона все ще **була тільки різновидом компілятивності** та що її вже, у принципі, замінило щось вельми від неї відмінне.

(1). Та проблема, розв'язання якої пропонує історична критика, не цікавить нікого, окрім самого того, хто практикує історію «ножиць і клею». Засновником проблеми є те, що в котромусь там джерелі ми натрапили на котресь там твердження, що має відношення до нашої теми. Проблема ж така: включати нам це твердження до нашої оповіді чи ні? Передбачається, що методами історичної критики ця проблема розв'язується у котрийсь із двох способів: ствердно чи заперечно. У першому випадку цей витяг проходить як такий, що підходить, аби його вклеїли в такий «альбом», а в другому йому присуджують летіти в кошик на сміття.

(2). Однак багато істориків у XIX й навіть у XVIII сторіччях усвідомлювали хибність цієї дилеми. На той час це вже було банальною істиною, що коли в котромусь джерелі ви знайшли твердження, яке чомусь не може бути прийняте за буквально істинне, ви не повинні на тій підставі відкидати його як безвартісне. Адже це могло бути способом, може, навіть усталеним способом, у згоді із звичаєм того часу, коли це писано, висловити щось таке, чого ви, через не-

339

знання того звичаю, не зуміли розпізнати як характерне для нього.

Перший, хто вказав на це, був Віко, і зробив він це на початку XVIII сторіччя. Щоправда, в Німеччині, батьківщині «критичної історії», наприкінці XVIII й на початку XIX сторіч важливість праці Віко не була визнаною так широко, як годилося б, хоча цілковито незанимаючим він там не був; насправді ж декотрі вельми славетні німецькі ерудити, на кшталт Ф. А. Вольфа, навіть запозичили дещо з ідей італійського мислителя. Ну, а хто вже прочитав Віко чи ознайомився бодай із деякими його ідеями через когось іншого, той мав знати, що **найважливішим питанням щодо будь-котрого твердження, наявного в котромусь джерелі, є не те, істинне воно чи фальшиве, а що воно означає**. А запитати, що воно означає, – це вже вийти за межі світу компілятивної історії у світ, де історія пишеться не з допомогою копіювання «заповітів» щонайкращих джерел, а через висновування власних висновків.

Сьогодні критична історія цікавить того, хто вивчає історичний метод, лише як кінцева форма, що її компілятивна історія прибрала напередодні свого розпаду. Я не зважуся назвати бодай одного історика чи бодай котрусь історичну працю як таку, де не зосталося жодного її сліду. Але сміливо скажу, що будь-котрий історик (якщо є такі), хто послідовно практикує критичну історію, чи будь-котра історична праця, написана цілковито за цим методом, є застарілими щонайменше на ціле сторіччя.

Оце стільки про один із двох рухів, що вдихнули нове життя в історію у XVIII сторіччі. Другий рух, археологічний, зайняв цілковито ворожу позицію стосовно засад компілятивної історії, та й виникнути спромігся він аж тоді, коли ці засади вже на ладан дихали. Не потрібно якоїсь особливо глибокої обізнаності з монетами й написами, аби збагнути, що твердження на тих пам'ятках аж ніяк не є однозначно вірогідними й що насправді їх слід розглядати більше як пропаганду, ніж як твердження фактів. А проте, й це надає їм своєї власної історичної цінності, адже пропаганда також має свою історію.

340